

AHMET YAŞAR OCAK
Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri

Enderun Kitabevi, 1983 (1 baskı)

İletişim Yayınları 607 • Araştırma İnceleme Dizisi 96

ISBN-13: 978-975-470-783-0

© 2000 İletişim Yayıncılık A. Ş. / 1. BASIM

1-14. Baskı 2000-2020, İstanbul

15. Baskı 2022, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Fatoş Gencosman

KAPAK FOTOĞRAFI Şehnâme'de yer alan "Zal'ın Simurg tarafından kaçırılışı"nı tasvir eden gravürden detay

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET YAŞAR OCAK

Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri

Bektaşî Menâkıbnâmelerinde
İslâm Öncesi İnanç Motifleri

GENİŞLETİLMİŞ VE
GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKI

AHMET YAŞAR OCAK lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans ve Strasbourg Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde doktora yaptı. Halen Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Ocak, özellikle heterodoks İslâm'a dair çalışmaları ile tanınıyor. Ocak'ın 1980'den bu yana yayımlanan eserlerinin arasında *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980; *Veysel Karani ve Üveysilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982; *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-Ilyas Kültü*, TKAE. Yayınları, Ankara, 1985 (1990, 1999); *Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sûlalesinin Menka-bevi Tarihi*, I.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985 (1995); *Türk Folklorunda Kesikbaş Kültü*, TKAE. Yayınları, Ankara, 1989; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, TTK. Yayınları, Ankara, 1992 (1999); *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998; *Türkler, Türkiye ve İslâm* (İletişim Yayınları, 1999); *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, 2000; *Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destânî Öncüsü*, TTK. Yayınları, Ankara, 2003; *İslam İnançlarında Hz. Ali*, TTK. Yayınları, Ankara, 2005; *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, TTK. Yayınları, Ankara, 2005; *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, Timaş Yayınları, 2010; *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2001; *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011; *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

İÇİNDEKİLER

Birinci Baskının Önsözü.....	9
İkinci Baskının Önsözü.....	13
Kısaltmalar Listesi.....	19
Kaynaklar.....	25
<i>Umûmî Düşünceler</i>	25
<i>Menâkıbu'l-Kudsîye Fi Menâsibi'l-Ünsîye</i>	29
<i>Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî</i>	31
<i>Vilâyetnâme-i Hacım Sultan</i>	35
<i>Vilâyetnâme-i Abdal Musa</i>	36
<i>Menâkıb-ı Kaygusuz Baba</i>	38
<i>Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan</i>	39
<i>Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn</i>	42
<i>Vilâyetnâme-i Otman Baba</i>	44
<i>Vilâyetnâme-i Koyun Baba</i>	46
<i>Vilâyetnâme-i Demir Baba</i>	49
<i>Menâkıb-ı Veli Baba</i>	50

GİRİŞ

Bektaşılık ve Alevilik'teki İslâm Öncesi İnanç Motiflerinin Kaynakları Olarak

Türkler'in Girdikleri Dinler	53
<i>Umûmî Düşünceler</i>	53
<i>Eski Türk İnançları</i>	56
<i>Şamanizm</i>	70
<i>Uzak Doğu Dinleri</i>	74
<i>İran Dinleri</i>	84
<i>Hıristiyanlık</i>	97
<i>Musevîlik</i>	101
<i>Putperest ve Hıristiyan Anadolu Kültürü</i>	103
<i>Sonuç</i>	110

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski Türk Dinleri Kaynaklı Motifler (Tabiat Kültürleri) .....

<i>Umûmî Düşünceler</i>	113
<i>Dağ ve Tepe Kültü</i>	114
<i>Taş ve Kaya Kültü</i>	122
<i>Ağaç Kültü</i>	128

İKİNCİ BÖLÜM

Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri .....

<i>Umûmî Düşünceler</i>	141
<i>Sihir ve Büyü Yapmak</i>	143
<i>Hastaları İyileştirmek</i>	147
<i>Gayp'tan ve Gelecekten Haber Vermek</i>	150
<i>Tanrı'nın İnsan Şeklinde Görünmesi (Antropofani)</i>	159
<i>Tabiat Kuvvetlerine Hâkim Olmak</i>	162
<i>Ateşe Hükmetmek</i>	166
<i>Kemiklerden Diriltmek (İntermezzo)</i>	170

Kadın-Erkek Müşterek Âyinler (Ayin-i Cem).....	175
Tahta Kılıçla Savaşmak.....	179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Uzak Doğu ve İnan Dinleri

Kaynaklı İnanç Motifleri.....	183
Umûmî Düşünceler.....	183
Tenâsüh (Reenkarnasyon, Metampsikoz) İnanıcı.....	183
Hulûl (Enkarnasyon) İnanıcı.....	197
Şekil (Don) Değiştirme (Metamorfoz).....	206
Ejderha ile Mücadele.....	226
Havada Uçma (Levitasyon).....	236
Dört Unsur (Anâsır-ı Erbaa) İnanıcı.....	237
Ateş Kültü.....	241

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kitab-ı Mukaddes Kaynaklı İnanç Motifleri.....	253
Umûmî Düşünceler.....	253
Ölmeden Önce Göğe Çekilmek.....	254
Suyu Kana Çevirmek.....	259
Halka Felâket Musallat Etmek.....	260
Bereket Getirmek.....	262
Az Yiyecekten Çok Kişiyi Doyurmak.....	263
Körleri Gördürmek.....	265
Ölü İnsan veya Hayvanı Diriltmek.....	265
Nefes Evlâdı Edinmek.....	268
Kuru Odunu Ağaç Haline Getirmek.....	271
Yerden veya Taştan Su Fıskırtmak.....	273
Irmağı veya Denizi Yarıp Geçmek.....	275
Irmak veya Deniz Üstünde Yürümek.....	277

Sonuç.....	279
Ekler.....	283
Kaynakça.....	285
Dizin.....	297

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bu araştırma, Türkiye’de Sünnilik dışı İslâm anlayışının teşekkül dönemine ait daha evvel yayımladığımız, *Babaîler İsyanı* (Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980) adlı kitabın devamı olarak tasarlanmıştır. Zikredilen bu kitapta, XIII. yüzyıl Anadolu’sunda heterodoks Türkmen çevrelerinin çıkardığı Babaî isyanı denilen ayaklanmanın ve bunun peşinden ortaya çıkan dinî hareketin mahiyeti araştırılmıştı. Bununla beraber, bu hareketi meydana getiren zümrelerin temsil ettiği heterodoks İslâm anlayışının nasıl bir yapıya sahip bulunduğu, hangi unsurlardan teşekkül ettiği, bu unsurların hangi menşe’lerden geldiği meselesine dokunulmamıştı.

Bu önemli mesele, merhum F. Köprülü’nün büyük bir vukufu başlattığı ve sonraki yerli yabancı bazı âlimlerin devam ettirdiği değerli araştırmalara rağmen yine de üzerinde çok çalışmayı gerektiren bir konu olarak duruyordu. Bunda şüphesiz her sahada olduğu gibi, dinî bakımdan da bir kaynaşma ve oluşma dönemi teşkil eden XIII.-XV. yüzyılları yansıtan kaynakların özellikle bu açıdan yetersiz kalmasının rolü büyüktür. Çünkü bu dönem kaynakları siyasî olaylar hakkında ihtiva ettikleri bol malzemeye karşılık, dinî hareketler konusunda çok yetersiz kalmaktadırlar.

İşte bu yetersizliğin bir ölçüde, üzerine pek eğilinmemiş evliyâ menâkıbnâmeleriyle giderilebileceği düşüncesi bu kitabın hazırlanmasına sebebiyet vermiştir. Böylece, özellikle Bektaşî menâkıbnâmelerinin taranması sonunda, XVI. yüzyıla kadar Anadolu'daki heterodoks İslâm anlayışının unsurları ve mese'leri meselesinin çözümüne doğru bir adım atılabileceği sanılmaktadır. Yani bu kitap, İslâmî devir Türk metinlerinde İslâm öncesi inançlara ait kalıntıları tespit ve yorumlama yolunda bir çalışma mahiyetindedir.

Aslında, bu çeşit çalışmaların öncüsü, birçok meselede olduğu gibi, *Influence du Chamanisme Turco-Mongul sur les Ordres Mystiques Musulmans* (İstanbul, 1929) adlı, küçük fakat değerli araştırmasıyla yine F. Köprülü olmuştur. Uzun bir aralıktan sonra onu, "Dede Korkut Kitabı'nda eski inançlar ve gelenekler" (TKA, III-IV-V-VI [1966-1969] s.145-157) adlı makalesiyle A. Inan takip etmiştir. Bizde son olarak bu tarzda bir araştırma, Mustafa Canpulat tarafından "Divan-ı Lûgati't-Türk'te Şamanizm İzleri" (TFAY, 1974, s.19-34) ismiyle yayımlanmıştır. Dışarda ise, özellikle, *La Geste de Melik Danişmend* (Paris, 1960, 2 cilt) ve *Abu Muslim, Le Porte-Hache du Khorassan* (Paris, 1962) adıyla yayımladığı eserlerde bu konulara önemle dokunan tanınmış Fransız araştırmacılarından Irène Mélikoff'u ve Jean-Paul Roux'yu zikretmek gerekir. Bu sonuncunun "Recherches des survivances pré-islamiques dans les textes turcs musulmans" (JA, CCLXIV [1976]) başlıklı makalesiyle, "Dieu dans le Kitab-ı Dede Qorqut" (REI, XLIIII [1975]) adındaki yazısını burada mutlaka anmalıdır.

Bu son iki yazı hariç, yukarıda zikredilenlerin hepsi hemen tamamıyla Şamanist kalıntıların araştırılmasına hasredilmiştir. İşte bu kitapta ilk defa olarak Bektaşî menâkıbnâmelerinde sade Şamanizm değil, diğer kaynaklardan gelme değişik inanç motifleri de incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamıza ilk önce, isimleri kaynaklar kısmında anılan, bugün çoğu yazma halinde yedi Bektaşî menâkıbnâmesi esas alınmış, fakat Bektaşî ve Kızılbaş geleneklerinin kaynağı olan Babaî hareketini anlatan *Menâkıbu'l-Kudsîye'nin* de bunlara

eklenmesi uygun görülmüştür.

Bu sekiz menâkıbnâmede tespit edebildiğimiz inanç motiflerinin her biri, ait oldukları dinlere göre sınıflandırılarak gruplar halinde toplanmış ve öyle ele alınmıştır. Her motifin ait olduğu dindeki yeri imkân ölçüsünde tespit edildikten sonra, Türkler arasına ne zaman ve sûretle girdiği, nasıl yaşadığı, çeşitli tezahürleri, İslâmiyet'in kabulünden sonra hangi biçimleri aldığı konusuna elden geldiğince dikkat edilmiştir. Bunu yaparken, muhtelif Türk topluluklarının içtimâî ve iktisadî durumları daima göz önünde bulundurulmuştur.

Her motif incelenirken, İslâm öncesi ve günümüze kadar İslâmî devir Orta Asya Türk sahaları, Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerine kadar oturdukları Mâverâünnehir, Hârezm, Horasan gibi çeşitli coğrafi ve kültürel mıntıklar ve nihayet günümüze kadar Anadolu ve Balkanlar sahası nazarı dikkate alınmıştır. Gerek İslâm öncesi ve İslâmî devir Orta Asya, gerekse Anadolu Türklüğüne ait çeşitli tarihî haberler, dinî-lâdinî menkabe, destan, efsâne ve masal nev'inden çeşitli metinler ve şifahî halk rivayetleri, mümkün olduğu kadar, motiflerin yorumlanması için başvurulmuş kaynaklar olmuşlardır.

Her motifin, başlangıcından günümüze kadar takip ettiği seyir, geçirdiği değişiklikler, zamanla ilâve edilen veya kaybolan unsurlara özellikle dikkat olunmuş; İslâmî devir için İslâmî motiflerle alâka konusu hesaba katılmış ve Kur'an-ı Kerim, hadis külliyatları vesair İslâmî kaynaklar gözden uzak tutulmamaya çalışılmıştır.

Motifler yorumlanırken, açık ve seçik durumlarda kendimize göre belli ölçüde bir sonuca varılmaya gayret edilmiş, aksi hallerde ihtimaller ortaya konularak kesin hükümden kaçınılmıştır. Motiflerin tahlil ve yorumuyla ilgili fikir ve kanaatlerde yanlış veya eksiklikler bulunabilir. Bunların sorumluluğu tamamıyla bu satırların yazarına aittir.

Bektaşî menâkıbnâmelerinin ilk defa bu tip bir çalışmaya kaynaklık ettikleri ve fazla tanınmadıkları düşüncesiyle tenkitli bir tanıtımalarının giriş kısmından önce "Kaynaklar" başlığıyla ele alınması usûl açısından uygun bulunmuştur. Giriş

kısımında, motiflerin menşe'leri olmaları itibariyle, Islâmiyet'ten önce Türkler'in mensup olduğu muhtelif dinlerin çeşitli Türk zümrelerindeki durumları ele alınmış, bu yolla, daha sonraki bölümlerde incelenecek olan inanç motiflerinin oturacakları zemin ve çerçeve hazırlanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Türkler'in Şamanizm öncesi kendi öz inançlarıyla ilgili motifler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Şamanizm menşe'li motifler, üçüncü bölümde ise, bazı Uzak Doğu ve İran dinleriyle alâkalı olanlar ele alınmıştır. Nihayet dördüncü ve son bölüm, Kitab-ı Mukaddes'ten kaynaklandığını tahmin ettiğimiz motiflere ayrılmıştır.

Menâkıbnâmeler üzerinde çalışırken, birden fazla nüshası olanların muhtelif nüshaları imkân ölçüsünde görülmüş, fakat menkabeler hepsinde de aynı olduğu için mümkün mertebeye en eski nüsha kullanılmıştır. Yayınlanmış olanların ise, önemli olan menkabelerin kendisi olduğu için, matbû nüshaları kullanılmış, gerektiğinde yazma nüshalara başvurulmuştur.

Eser baskıya verildikten kısa bir müddet sonra Ahmet Karamehmed tarafından *A study in preislamic survivals on a turkish musliman text: Vilâyetnâme* (Montréal, 1981) adıyla bir master tezi yapıldığı öğrenilmişti. Söz konusu tezin fotokopisinin getirilmesi için derhal teşebbüse geçilmişse de baskının tamamlandığı güne kadar maalesef elimize ulaşmamıştır.

Bu çalışmayla Anadolu Türk heterodoksisi tarihine küçük bir katkıda bulunabildiysek, gerçekten kendimizi mutlu sayacağız.

Burada, çeşitli bakımlardan yardımlarını gördüğüm değerli meslektaşlarım Doç. Dr. İsmail Erünsal, Doç. Dr. Rifat Önsoy, Doç. Dr. Özkan İzgi ve Yrd. Doç. Dr. Gümeç Karamuk'a teşekkürü borç bilirim.

Ahmet Yaşar Ocak